A dezindusztrializáció fizikai és társadalmi következményeinek összefüggése[1]

DABASI HALÁSZ ZSUZSANNA[2] – HEGYI-KÉRI ÁGNES[3]

A gazdasági növekedés és fejlődés egyik legszembetűnőbb kísérőjelensége a gazdasági tevékenység szerkezetének átalakulása. A volt szocialista országokban az ipari struktúra átalakulását a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet felgyorsította, fáziskéséssel jelent meg a dezindusztrializáció folyamata, illetve a zárt gazdasági berendezkedés hibáit felszínre hozta. A posztszocialista országok iparági struktúra változásának intenzitását fokozta a különutas gazdaságpolitika, és a megkésett fejlődés kibővíti ezeket a katalizátortényezőket a koordinációs zavarokkal, a pénzügyi szektor elmaradottságával, illetve a vevői piacra való átállás nehézségeivel. Cikkünkben közgazdaságtani logikával közelítjük meg az átalakulás gazdasági, társadalmi és térbeli problémáit, azok összefüggéseit. Szándékunk kifejezetten annak a fejlett országok gyakorlatában elterjedő tendenciának a tudatosítására fókuszál, mely szerint a korszerű barnamezős beruházások esetében a szociokulturális és szocioökonometriai feltételrendszer sajátosságait is figyelembe kell venniük a döntéshozóknak, területfejlesztési szakembereknek.

Kulcsszavak: barnamező, munkaerőpiaci attitűd, munkaerőpiaci depresszió.

JEL kódok: A14, O18.

Bevezetés

Kelet-Közép-Európában, így Magyarországon és Romániában, a transzformációs recesszió következtében is a gazdasági struktúra átalakulá-

[1] A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

[2] PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, e-mail: hrdabasi@uni-miskolc.hu.

[3] Doktorjelölt, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, e-mail: hkagi@uni-miskolc.hu.

sában kiemelt jelentőséget kaptak azok a terek, ahol az ipar koncentrált és nagyméretű struktúrái létrejöttek és működtek. Egyet kell értenünk Lux Gáborral (2009), aki szerint a régi ipari térségek nemcsak térségi, hanem országos és nemzetközi kontextusban is meghatározó hatást gyakoroltak a területi folyamatok alakulására, az egyes területek gazdasági-társadalmi fejlődésére. A volt szocialista országokban az ipar visszaszorulásának mind a területi, mind a gazdasági folyamatai sajátos mintázatot hordoznak. Az evolúciós közgazdaságtan felhívja a figyelmet az „útfüggőség" okozta nehézségekre, amelyek egyfajta „tehetetlenségi erőként" (Lux 2009)[4] késleltetik az iparistruktúra-változást, növelhetik a munkaerőpiac rugalmatlanságát, az átalakuló munkaerő-kereslet mellett háttérbe szoríthatják a munkaerő-kínálati oldalt (Brown–Lobao 1997). Az új intézményes közgazdaságtan (Williamson 2000; Máté 2012) nyomán négy egymásra épülő rendszerben határozzuk meg az intézményeket. Az ipari átalakulás szempontjából számunkra a legfelső szint releváns, amelybe az informális intézmények tartoznak, úgymint a szokások, a normák, a vallás és a konvenciók. Ezen a szinten a változás rendkívül lassan megy végbe.[5] Az ipari átalakulási folyamatokban a régi ipari térségek problémaköréből szemlélve tehát az első szinthez az ipari múlthoz, az ipar leépüléséhez kötődő attitűdöket, kialakult normákat igyekszünk munkaerőpiaci szempontból vizsgálni.[6] Két éve folyó kutatásunk lényege egy komplex társadalmi és gazdasági aspektus szerinti megközelítés, amely a nyugat-európai, illetve az amerikai kontinens „brownfield" koncepcióira jellemző (Babcock–Benedict 1998). Releváns számunkra Wilson és Kelling (1982) „törött ablakok" elmélete, amely az épített környezeti viszonyok romlása és a területen élők

[4] Lux Gábor (2009) disszertációjában rendívül alapos elemzést ad az ipari válságba került területek oksági mechanizmusáról.

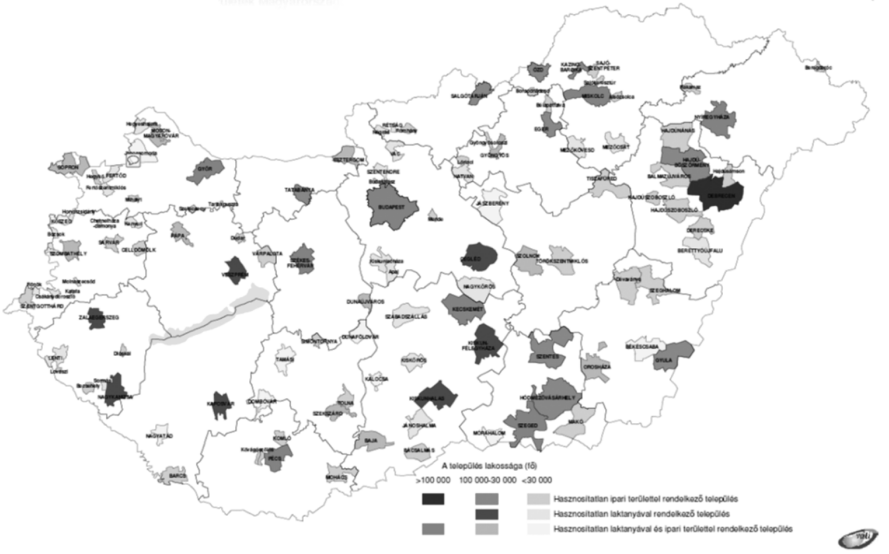
[5] A második szinten az intézményi környezetet érti, a harmadik szinten a piac, a vállalatok és a további gazdasági szereplők állnak, míg a negyedik szintet a hatékony erőforrás-allokációnak tekinti.

[6] A régi ipari térségek, városok problematikáját a magyar szakirodalomban vizsgálták: Grosz András, Takács Zita, Barta Györgyi, Beluszky Pál, Czirfusz Márton, Győri Róbert, Kukely György, Enyedi György, Paulovics János, Kőrösi Viktor, Biczó Gábor, Tóthné Szita Klára, Dabasi Halázs Zsuzsanna és Hegyi Kéri Ágnes.

közösségi rendje között összefüggést fedez fel. Elméletük szerint a graffiti és a hulladékok felhalmozódása, a javításra szoruló, omladozó, lakatlan épületek azt eredményezik, hogy a lakosok sérülékenynek érzik magukat, és elutasítják a közösségi rend fenntartásában való részvételt. Az ipar leépülésével kapcsolatosan, annak társadalom-gazdaságtani hatásaihoz tartozóan, az iparági életciklus elmélet az adott iparág tőkeigényességét hangsúlyozza, amely a hanyatló ciklusban a munkaigényesség növelésével is társulhat, majd annak hanyatlásával drasztikus csökkenést produkálva munkaerőpiaci, társadalmi változásokat indukálhat. Elméleti-kutatási keretet ad továbbá a Grosz András (1999) által leírt FOCUS (The future of the old industrial cities and regions undergoing structural changes) projekt kutatási perspektívája, amely a hagyományos ipari térségek, illetve az ipari térségek fejlődését hátrányosan befolyásoló problémakörök esetében hét területet különített el: földrajzi fekvésből adódó, gazdasági, mentális és kulturális, társadalmi, politikai, ökológiai és imázzsal kapcsolatos problémák. A dezindusztrializáció következményeként tehát figyelmünk nemcsak a munkaerőpiaci relevanciára, hanem az épített környezetben bekövetkezett változásokra is irányult. A barnamezők, rozsdaövek kialakulása a rendszerváltozást követő tíz évben következett be. Enyedi György (2005. 126) meghatározása szerint: „A barnaövezet mikro-geográfiai jellegű, városon belüli jelenség s szabályozása a várospolitika feladata. Nem tévesztendő össze a rozsdaövezettel (rustbelt), ami a lehanyatlott hagyományos nehézipari (kohászati, nehézgépipari) körzeteket jelenti, tehát regionális léptékű, s a regionális politika avatkozhat be sorsukba."

A nemzetközi szakirodalom nem egységes abban a tekintetben, hogy mely területeket sorolja a barnamezők közé[7]. A VÁTI (2003) meg-

[7] Németországban a városi kerületek rehabilitációjára (inner city areas for rehabilitation and refurbishment) koncentrálnak. Olaszországban a szennyezett területeket értik alatta, ahol a fizikai, kémiai és biológiai anyagok a megengedett szintnél magasabb koncentrációban vannak jelen (contaminated site). Lengyelországban azokat a szennyezett területeket jelölik, amelyeket városi vagy mezőgazdasági tevékenységre használnak (degraded areas due to diffuse soil contamination high density of landfill sites). Spanyolországban a használaton kívüli iparterületek definíciójával azonosítják (potentially contaminated sites, industrial ruins).

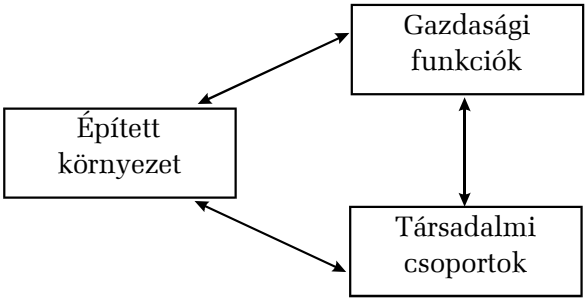
Forrás: VÁTI 2003.

1. ábra. Barnamezős területek Magyarországon

határozása szerint barnamező (rozsdaövezet) a használaton kívül került vagy alulhasznosított, általában leromlott fizikai állapotban lévő, és/vagy környezetszennyezéssel terhelt egykori iparterület, gazdasági terület, illetve elhagyott, használaton kívüli laktanyaterület.

Vizsgálódásunk középpontjába Magyarországon belül az Észak-magyarországi régió, Miskolc város barnamezős területe áll. A Észak-magyarországi régióban 2005-ben 2213 ha-t azonosítottak barnamezőként, 2010-ben 3286,5 ha-t (Paulovics–Körősi 2011). A barnamezős területek fejlődési pályára állításával kapcsolatban felmerülő rehabilitáció, revitalizáció is eltérő jelentéseket takar. A településrendezéssel, területrendezéssel foglalkozó szakembereknek a felelőssége, hogy a „társadalmi falak" lebontásával hozzájáruljanak a települések koherens fejlődéséhez, a zónák közötti gazdasági, társadalmi különbségek mérsékléséhez. Az épített környezet abban az esetben indukál jelentős

változást, ha az ott élő társadalmi csoportok is attitűdváltozáson mennek keresztül.

Forrás: saját szerkesztés.

2. ábra. A települési területhasználatra ható tényezők

A dezindusztrializáció társadalmi hatásának mérésére tett kísérlet Miskolc városában

Miskolc város jelentős ipari területekkel rendelkezik, amelyekben összesen 526 hektárnyi barnamezős, négy elkülöníthető terület található; ebből három (DAM, DIGÉP, Lyukóbánya) egymás szomszédságában fekszik.

1. táblázat. Miskolc város barnamezős területei

Megnevezés	Jellege	Mérete (ha)
DAM	kohászat	160
DIGÉP	gépgyár	45
Északkeleti – Iparterület	vegyes ipari	300
Lyukóbánya	bánya	21

Forrás: VÁTI 2003.

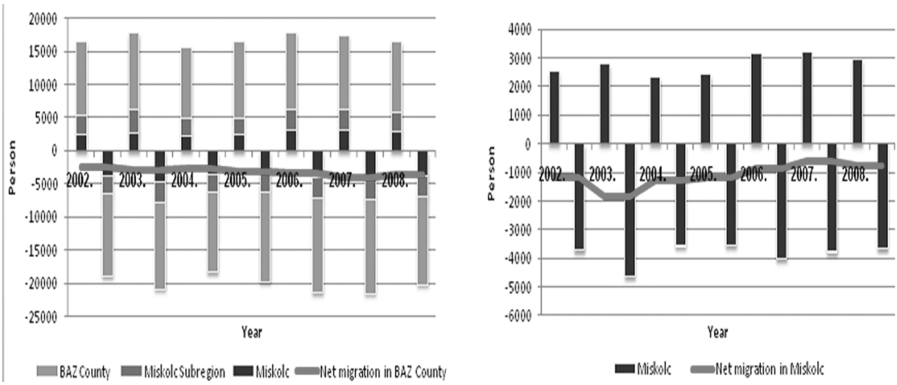
Az iparnegyed eredetileg a város szélén, Diósgyőr és Miskolc közé épült, de a település „körbenőtte". Az elmúlt ötven évben a szinte teljesen megszűnő nehézipari fellegvár helyén kialakult barnamezőn mára

egymást zavaró funkcionális szomszédságok jöttek létre. A chicagói iskola a klasszikus humánökológiai gondolkodás hatása alatt azt tartotta, hogy a városlakókat jellemző normanélküliséget és anómiát az ökológiai feltételek eredményezik, mintegy az őket körülvevő fizikai környezetre adott reflexióként; a város társadalmi jelenségei a mindennapi fizikai környezettel való kontextusban értelmezhetőek (Hajdú 2009). Tanulmányunkban az angol *szlöm (slum)* kifejezést használjuk a városok, elsősorban nagyvárosok fizikailag leromlott állapotú és szegények által lakott városrészeinek megnevezésére. Használhatnánk a nyomornegyed elnevezést is, ez azonban lényegesen elítélőbben hangzik, mint a semlegesebb szlöm kifejezés. A szlömösödés jelenségével a 20. század elején a chicagói iskola kutatói foglalkoztak elsőként tudományos megközelítésben. Wirth (1929) szlöm-definícióját alapul véve, a terület egy lefelé húzó spirál részese lesz. A szlömösödés ekként egy öngerjesztő visszacsatolási folyamat, aminek végeredményeként egy építészetileg, fizikailag erősen leromlott állagú, túlzsúfolt terület jön létre, ahol hátrányos helyzetű, „társadalmon kívüli" csoportok koncentrálódnak. A szegénységi spirál következében elveszítik munkamotivációjukat, reményvesztett munkanélkülivé válhatnak. A gyermekek szocializációs folyamatát hátráltatja a munka világából kikerült szülők anyagi, erkölcsi háttere, s a város egészének jó hírét is leronthatja.

A miskolci barnamezők területén, mintegy a környezet erodálásának következményeként, jellemzőbbé vált a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülése. Mindez pedig olyan problémákhoz vezetett, mint a szlömösödés, szegregáció, a szegénység elmélyülése, a versenyképesség romlása. Az átlagpolgár helyzetének, életminőségének romlása volt a legszembetűnőbb ezeken a területeken, az ott élők húsz éve és napjainkban is kilátástalannak látják a helyzetüket. Megélhetésükhöz dönteniük kell három lehetőség közül: egyrészt tömegesen munkanélküliként, segélyekből élve vállalhatják a leszakadást, másrészt különböző „túlélési stratégiákat" alakíthatnak ki, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy olyan helyekre költöznek, ahol munka akad, például vendégmunkásként külföldre. Végül egy szűk réteg vállalkozó (részben kényszervállalkozó) lesz. Az elvándorló családok helyére részben új betelepülők

érkeznek, akik általában a legszegényebb csoportok tagjai, és a térség még inkább leszakad a csökkenő átlagtól. Ez taszító hatással van az őslakosságra, arra ösztönzi őket, hogy máshol keressenek megélhetést.

Miskolc legnagyobb barnamezőjén, Diósgyőr területén a leírt folyamatok következtében szinte teljesen eltűnt a középosztály, amely súlyos űrt hagyott maga után. Miskolc az ország második legnagyobb lélekszámú városa volt, népessége a nyolcvanas évek közepéig emelkedett (1986 elején 211 660 fő), majd ettől kezdve fokozatosan csökkent (2006 elején már csak 174 416 fő volt), az utóbbi öt évben évente 1%-ot veszített a lakosságából. A 2. ábrán jól látható az utóbbi évtized vándorlási tendenciája: a rendszerváltást követő tömeges elvándorlás után napjainkban is súlyosan negatív a migrációs egyenleg a megyében és Miskolc városában egyaránt.

Forrás: saját szerkesztés KSH-adatok alapján.

3. ábra. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc város vándorlási adatai 2002–2008 között

A régió, a megye és a város munkaerőpiaca romló pszichés helyzetet mutat. Azon a területen, ahol a humánerőforrás nagyobb részét egyszerre vagy rövid időn belül érintő létbizonytalanság, állástalanság jellemzi, az egyének társadalomba vetett bizalma csökken, a munkanélküliség lelki és financiális következményei is kivetődnek a gazdaságra, erősen megkérdőjelezve az egyén közösségekhez való tartozását és hosz-

szú távú jövőképét (Skrabski–Kopp 2007)[8]. Véleményünk szerint a társadalmi problémák koncentrálódnak és szoros kapcsolatban állnak a revitalizálatlan, magára hagyott, deindusztrializált területeken.

Kutatási hipotézisünk szerint Miskolc városának két városrésze között is kimutatható a különbség a munkaerőpiaci depresszió szempontjából. A barnamezőn elhelyezkedő diósgyőri városrész lakossága munkaerőpiacilag depressziósabb, mint a város hajdan zöldmezős lakótelepén élők.[9] A depressziós barnamezős, volt vasgyárközeli kolónia városrészben élők esetében kimutatható egy erősebb második generációs elvándorlásra való ösztönzés, azaz a Diósgyőrben élők nagyobb arányban tanácsolják gyermekeiknek, hogy hagyják el a várost.

Adalékok a vasgyári kolónia és az avasi lakótelep munkaerőpiaci attitűdjéhez

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézetében folyó kutatás keretében 2012–2013-ban kérdőíves vizsgálatot folytattunk azzal a céllal, hogy kimutassuk a munkaerőpiaci depresszió mértékét, amely véleményünk szerint Diósgyőr városrészben szorosan kötődik a barnamezőhöz, az iparhoz kapcsolódó alulhasznosított területekhez. Kontrollcsoportként az Avas városrészen folytattunk vizsgálatot, amely egy viszonylag új építésű, átlagos, toronyházas városi lakótelep, megközelítőleg 10 km-re a vasgyártól. Rétegzett mintavételi eljárás keretében 263 főt kérdeztünk meg, az Avas lakótelepen 124 főt; Diósgyőr-Vasgyár városrészben 139 főt. A mintát reprezentatívnak tekintjük a vasgyár esetében. Itt feltehetőleg 150–200 család él. A mintavétel kor, nem, lakóhely és utca szerint volt rétegezve. A megkérdezett férfiak 54,9 százaléka volt diósgyőri lakos, 45,1 százaléka pedig az

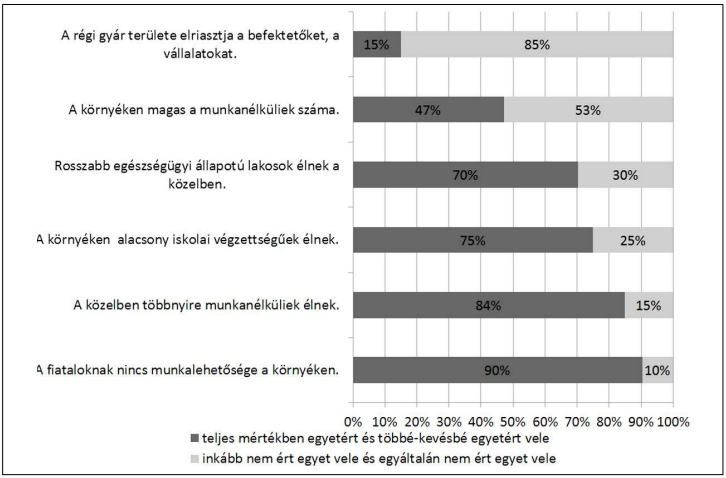
[1] A cikk szerzői Daniel Kahneman Nobel-díjas közgazdász munkásságára hivatkoznak.

[2] 2011-ben a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézete elkészítette a Miskolc Megyei Jogú Város Szociális Térképe című tanulmányt. A tanulmány közel 800 fős minta alapján ugyancsak felülreprezentáltnak találta a barnamezős övezet környékén a depresszióra és lehangoltságra hajlamos egyéneket. Azonban a körzet meghatározása esetükben nagyobb területet jelölt.

avasi lakótelepen élt. A nők esetében 50,8 százalék, illetve 49,2 százalék volt az arány. A megkérdezettek munkaerőpiaci státusza között városrészek szerint nem mutatható ki szignifikáns eltérés. A mintára magasabb reményvesztett munkanélküliségi arány volt jellemző, mint Miskolc egészére. Az ÁFSZ (Állami Foglalkoztatási Szolgálat) statisztikái alapján megállapítást nyert, hogy Miskolc lakosainak iskolázottsága kicsivel jobb, mint az országos átlag. A felnőtt lakosok közül minden ötödik férfi és minden hetedik nő felsőfokú végzettségű. A két városrészben az általunk lekérdezett minta alapján a megkérdezettek 8 százaléka általános iskolai végzettséggel, 24 százaléka szakmunkás végzettséggel, 22 százaléka érettségi és szakmunkás vizsgával, 22 százaléka érettségi vagy technikusi képesítéssel rendelkezett, az egyetemi vagy főiskolai végzettségűek aránya pedig meghaladta a 24 százalékot. A végzettség és a lakóhely között (Diósgyőr és Avas) nem találtunk szignifikáns összefüggést.

A vizsgálathoz alkalmazott megkérdezés a munkaerőpiaci helyzet megítélésére, a munkaerőpiaccal kapcsolatos várakozásokra, a lakókörnyezet megítélésére és a lakókörnyezettel kapcsolatos várakozásokra, a múlttal való kapcsolatra, a munkavállalással kapcsolatos információs forrásokhoz való viszonyra, a potenciális munkavállalók interperszonális kapcsolati tőkéjére, a munkából származó bérekkel kapcsolatos várakozásokra, a jövedelem felhasználásával kapcsolatos tervekre és az értékrendstruktúrákra fókuszált.

A kérdőívben döntően intervallum és arányskálás kérdéseket alkalmaztunk. Hipotézisünk igazolásához az alábbi elemzési módszertanokat választottuk: kereszttábla-elemzés, faktoranalízis, illetve varianciaanalízis. A munkaerőpiaci depresszió megállapításához kapcsolódva először a négyfokozatú Likert-skálát használtuk. A munkaerőpiaci depresszió jelenléte eredményeink alapján a megkérdezettek teljes egészére kimutatható. A megkérdezetteknek kilenc állítással kapcsolatban kellett véleményt nyilvánítaniuk. A megkérdezett 263 fő 84 százaléka teljesen vagy inkább egyetért azon állítással, hogy a közelében többnyire munkanélküliek élnek, 90 százalék úgy véli, a fiataloknak nincs munkalehetősége a környéken, 75 százalék úgy érzékeli, hogy a környezetében alacsony iskolai végzettségűek élnek (lásd 4. ábra).

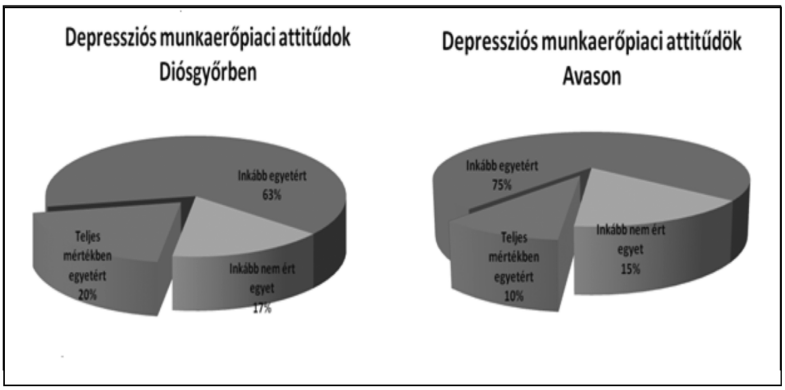

Forrás: saját szerkesztés.

4. ábra. A munkaerőpiac megítélése

A két városrészben átlagoltuk a szerintünk munkaerőpiaci depresszióval kapcsolatos 6 változót, hogy egyértelműen megállapítható legyen a munkaerőpiac megítélésének különbsége. Diósgyőrben a megkérdezettek közel 20 százaléka kilátástalannak ítélte meg a munkaerőpiacot, az Avas városrészben a hasonlóan vélekedők aránya ennek mindösszesen a fele, azaz 10 százalék (lásd 5. ábra). A kereszttáblaelemzés kapcsán a két városrész között ebben az esetben szignifikáns különbséget találtunk. Diósgyőrben szignifikánsan nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a munkaerőpiaci kilátások nem megfelelőek, mind a kínálati, mind a keresleti oldalt illetően. További három állításra adott értékelést is átlagoltuk. Ebben az esetben is a kereszttábla-elemzés eredményeként szignifikáns eltérést találtunk a két városrész között, ennek értelmében az Avas városrészben bizakodóbbak a jövőt illetően.

A depressziót és optimizmust jelölő változókat egyenként megvizsgáltuk, annak érdekében, hogy a városrészek között szignifikáns véleménykülönbséget keressünk. A 2. táblázatban foglaltuk össze erre vonatkozó eredményeinket. A barnamező közelében élők úgy vélik, a környezetükben többnyire munkanélküliek élnek, annak ellenére, hogy mindkét városrészben közel azonos aránnyal szerepeltek a mintában munkát keresők.

Forrás: saját szerkesztés.

5. ábra. Depressziós munkaerőpiaci attitűdök Diósgyőrben és az Avason

2. táblázat. Az értékelt állítások városrészek közötti szingfikáns eltérések szerint

Kérdés száma	Állítás	Megállapítás	Városrészek között szignifikáns eltérés mutatható ki
10.3	A közelben többnyire munkanélküliek élnek.	Diósgyőrben rosszabbnak látják a környezetükben élők munkaerő-piaci helyzetét, mint az Avason élők.	Igen
10.4	A rosszabb egészségügyi állapotú lakosok élnek a közelben.	A Diósgyőrben élők rosszabbnak látják a lakosok egészségügyi állapotát, mint az Avason.	Igen
10.6	Az állam, a város sokat segít a környéken élőknek a munkahelykeresésben.	A Diósgyőrben élők elégedetlenebbek a munkahelykeresésben nyújtott állami segítségnyújtással, mint az Avason élők.	Igen
10.7	A környék jelen állapotában vonzó a befektetőknek, az új vállalatoknak.	Diósgyőrben jobbnak értékelik a város tőkevonzó képességét.	Igen

Forrás: saját szerkesztés.

Ugyancsak az alulhasznosított ipari terület közelében élők érzik úgy, hogy a lakosok egészségügyi állapota nem kielégítő, ami a munkaerőpiactól való távolmaradás oka is lehet. A Diósgyőrben élők az ipari múlttal kapcsolatban bizakodóbbak, úgy vélik, Miskolc város környezete jelen állapotában vonzó a befektetőknek. A foglalkoztatáspolitikai eszközök hatékonyságával, azaz a munkahelykeresésben kapott állami, önkormányzati segítségnyújtással kapcsolatosan az avasi lakótelepen élők elégedettebbek. Összefüggés fedezhető fel az állami szerepvállalással kapcsolatos vélekedés és a jelenlegi munkaerőpiaci státusz között. A munkanélküliek 22,2 százaléka „többé-kevésbé egyetért" azzal, hogy az állam és/vagy a város segítse őket a munkahelykeresésben, míg a munkával rendelkezőknél ez az arány 8,9 százalék. Az állami szerepvállaláshoz való negatív viszonyulás dominánsabb a munkával rendelkezők körében, mely eredmény alátámasztja hipotézisünket.

Összefoglalás

A jelenlegi társadalmi-gazdasági berendezkedés kétségkívül a növekedésre épül, a beruházások helyszínválasztásában sajnálatos módon a zöldmezős területek élveznek előnyt. Miskolcon az említett külföldi tulajdonú vállalatok is így tettek. A zöldmezős beruházás előnye, hogy a cégek igényei szerint alakítható és a kor technikai színvonalának megfelelő az infrastrukturális háttér. Kevés a rejtett környezeti vagy társadalmi kockázat. Logikai úton és a primer kutatás eredményeinek statisztikai feldolgozásával bizonyítottuk feltételezésünket, hogy a barnamezős területek elmaradt revitalizációja munkaerőpiaci problémákat okoz. Azaz: az ipari területek leépülése következtében kialakult lakókörnyezeti, szociális viszonyok hatására depresszióssá vált a város munkaerőpiaca. A barnamezők revitalizációja csak komplex környezeti-gazdasági-társadalmi stratégiával lehetséges, amely ma hiányzik Észak-Magyarországon. Az Egyesült Államok és Kanada revitalizációs gyakorlata, stratégiája példaértékű. Ebben a két országban a revitalizáció során nagy figyelmet fordítanak a társadalmi aspektusra is, amely nélkül elképzelhetetlen a sikeresen véghezvitt revitalizáció, fejlődési pályára állítás.

A társadalmi aspektus a magyarországi revitalizációs gyakorlatban következményként szerepel, a fejlesztési programokban megjelenő társadalmi revitalizáció időben, térben és finanszírozási formában is eltér a barnamezők rehabilitációjára szánt forrásoktól, programoktól. Ennek kiküszöbölése, új pályára állítása a civilszervezetek megerősítésével, állami beavatkozással, célzott fejlesztési koncepcióval, új funkciók meghatározásával és együttesen visszaiparosítással valósulhat meg. A munkaerőpiaci depresszió *push* hatásának helyére léphet egy új térszerkezet *pull* ereje. Miskolc fenntartható fejlődésének alapvető feltétele lakosságának megtartása, illetve egy negatív lakosságcsere megállítása.

Irodalomjegyzék

Alvarez, K. 2001. A barnamezők és rozsdaövezetek gazdasági újjáélesztési programja az Egyesült Államokban. In: Éri, V. (ed.) *Terjeszkedés vagy ésszerű városfejlődés?* Budapest: Környezettudományi Központ, 75–79.

Babcock, L.–Benedict, M. E. 1998. Pittsburgh labor market adjustments in the 1980s: Who gained and who lost? *Journal of Urban Affairs* 20(1), 53–68.

Barta, Gy. (ed.) 2002a. *Gazdasági átalakulás Budapest barnaövezetében. Tanulmány a Fővárosi Önkormányzat megbízásából*. Budapest: MTA RKK.

Barta, Gy. 2002b. *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Budapest–Pécs: Dialóg–Campus Kiadó.

Barta, Gy. 2003. *Rehabilitációs megoldások az európai nagyvárosok rozsdaövezetében*. Budapest: MTA RKK KÉTI BO.

Botos, B. 2009. Versenyképesség és külkereskedelem. *Európai Tükör* 14, 42–51.

Brown, L. A.–Lobao, L. 1997. A Regional Change as the Interplay of Global and Local. *The Korean Journal of Applied Geography* 20 (December), 107–134.

De Sousa, C. 2008. Brownfields Redevelopment and the Quest for Sustainability. *Current Issues in Urban and Regional Studies Series* 3, 43–56.

Doick, K. J.–Sellers, G.–Castan-Broto, V.–Silverthorne T. 2009. Understanding success in the context of brownfield greening projects:

The requirement for outcome evaluation in urban greenspace success assessment. *Urban Forestry & Urban Greening* 8(3), 163–178.

Enyedi, Gy. 1998. Transformation in Central European Postsocialist Cities. In: Hrubi, L. (ed.) *Discussion Papers No. 21*, Pécs: Centre for Regional Studies, 47–56.

Enyedi, Gy. 2005. Budapest barna övezetei. Könyvszemle. *Magyar Tudomány* 2005(1), 126.

Erő, Z. 2009. *A városmegújítás lehetőségei*, http://bfl.archivportal.hu/id-364-ero_zoltan_varosmegujitas_lehetosegei.html, letöltve: 2013.12.01.

Fazekas, K. 2000. A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* 2000/5, 3–29.

Fukuyama, F. 2000. *A nagy szétbomlás*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Grosz, A. 1999. A szerkezet-átalakítás alatt lévő régi ipari térségek jövője – a FOCUS projekt. *Tér és Társadalom* 13, 135–139.

Habermas, J. 1993. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég Kiadó.

Hajdú, I. 2008. Acélváros: társadalom és építészet kölcsönhatásában. In: *Észak-Keleti Átjáró Egyesület „Egyszer volt hol nem volt Acélváros" 2008-2009*. http://www.atjarokhe.hu/wp-content/uploads/2009/12/hajdu-ildiko-acelvaros-tarsadalom-es-epiteszet-kolcsonhatasaban.pdf, letöltve: 2012.04.18.

Hegyi-Kéri, Á. 2011. A fenntartható fejlődés munkaerőpiaci aspektusai. In: Dabasi Halász, Zs. (ed.) *Munkaerőpiac és foglalkoztatáspolitika*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 197–211.

Integrált Városfejlesztési Stratégia Miskolc Antiszegregációs Terv, www.miskolc.hu, letöltve: 2010.03.12.

Lévesque, C.–Murray, G. 2010. Understanding union power: resources and capabilities for renewing union capacity. *European Review of Labour and Research* 16, 333–350.

Lux, G. 2009. Az ipar hagyományos terei: a régi ipari térségek. *Tér és Társadalom* 23(4), 45–60.

Makó, Cs.–Illéssy, M. 2006. Technológia és szervezeti innovációk

kölcsönhatása: az e-munkavégzés elterjedésének példája. Új munkavégzési formák mint az új fejlődési pályák hordozói? *Competitio* 5(2), 47–68.

Marzena, B.–Król-Korczakb, J. 2010. Hybrid expert system aiding design of post-mining regions restoration. *Ecological Engineering* 36, 1232–1241.

Máté, D. 2012. *A foglalkoztatás változásai szektorális megközelítésben, különös tekintettel egyes munkapiaci intézmények hatásaira*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem.

Papp, Gy.–Kőrösi, V.–Gyöngyössy, Sz.–Búzásné Józsa, V.–Dernei, B. 2006. Barnamezős területek rehabilitációja Észak-Magyarországon, *Észak-magyarországi tényképek* 2, 5–175.

Paulovics, J.–Kőrösi, V. 2011. A barnamezős felmérés eredményei az Észak-magyarországi régióban. In: Nyiry, A. (ed.) *Tudáshálózat és klaszteresedés*, Miskolc: Norria, 174–183.

Putnam, R. D. 1993. The prosperous community social capital and public life. *The American Prospect* 4(13), 11–18.

Skrabski, Á.–Kopp, M. 2007. *A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője*. http://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm, letöltve: 2014.05.03.

Szalavetz, A. 2007. Műszaki fejlődés és tőkeintenzitás. *Közgazdasági Szemle* LIV(február), 184–198.

Szirmai, V. 1988. *„Csinált" városok*. Budapest: Magvető Kiadó.

Takács, Z. 2003. Az ipar leépülésének jelensége néhány külföldi példán. In: Tóth, I. J. (ed.) *Észak-Magyarország gazdasági helyzete 1990–2001*. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Gazdaság- és Vállalkozáselemzési Intézet, 13–26.

VÁTI 2003. *Az EU strukturális Alapok keretében barnamezős rehabilitációra kiírandó pályázatok szakmai megalapozása (előkészítő tanulmány). Témavezető: Nagy Ágnes*, Budapest: VÁTI.

Williamson, O. E. 2000. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature* 38(8), 595–613.

Wilson, J.–Kelling, G. 1982. Broken windows: The police and neighborhood safety. *Atlantic Monthly* 249(3), 29–38.